

Otázky poetiky prostoru

ŠÁRKA LEDINSKÁ, *Charles University in Prague (Czech Republic)*

Sarka.Ledinska@seznam.cz

Received: December 22, 2013.

Accepted: May 19, 2014.

ABSTRAKT

Poetika prostoru je oblast literární teorie, která, stejně jako předtím poetika času, stojí nyní v centru zájmu většiny literárních odborníků. Po dlouhou dobu byla považována, tak jako poetika postav, času, děje atd., především za součást poetiky literárního díla. Tato stať však dokazuje, že není možno danou poetiku vnímat jen jako pouhou součást poetiky literárního díla, nýbrž že se poetika prostoru poetice literárního díla svým rozsahem dokáže vyrovnat, či ji dokonce přesáhnout. Daný důkaz je proveden za pomoci vymezení jednotlivých částí poetiky prostoru, které nás dovede k rozlišení poetiky prostoru v nejužším, širším a nejširším smyslu. V centru pozornosti stojí především problematika významu pojmu prostor v literatuře, jeho jednotlivé typy a vymezení vůči místu. V článku jsou dále zohledněny a popsány také další typy prostorů, které prostor literárního díla ovlivňují, a tedy do oblasti poetiky prostoru také náleží.

Klíčová slova: naratologie, poetika literárního díla, poetika prostoru, topologie, prostor.

Questions of Poetics of Space

ABSTRACT

The poetics of space is the discipline of literary theory, which, like the poetics of time before, became the focus of most literary experts. For a long time it was predominantly considered, the same as the poetics of characters, time, actions etc., as a part of the poetics of literary works. However, this paper demonstrates that it is not possible to perceive the poetics just as a part of the poetics of literary works, but the poetics of space manages according to its scope to be equal to the poetics of literary works or even to exceed it. The proof is carried out with the help of a detailed specification of the various parts of poetics of space, which leads us to distinguish the poetics of space in its narrowest, wider and widest sense. The focus is primarily the issue of the meaning of the term „space“ in literature, its types and its differentiation from „place“. Further the other types of space, that affect the area of literary works and therefore belong to the poetics of space as well, are considered and described in the article.

Keywords: narratology, poetics of literary work, poetics of space, topology, space.

1. Introduction – Problematika poetiky prostoru

Poetika prostoru neboli topologie je v současnosti klíčovým tématem literární vědy. Zvláště v Evropě se odehrává nevídaný nárůst zájmu o tento obor, o čemž svědčí i vznik velkého množství odborných prací s danou tematikou spojených. Poetika prostoru dokonce zastínila původně po dlouhá léta v literární vědě upřednostňovanou a vyzdvižovanou poetiku času. I přes nebyvalou pozornost, která je topologii v současnosti odbornou veřejností věnována, zůstává však v daném oboru množství otázek, na něž je velmi obtížné najít uspokojivou odpověď.

Příkladem může být stále ještě chybějící vymezení a jasná definice poetiky (prostoru) jako takové, problematika významu a rozsahu pojmu literární prostor, jeho odlišení od pojmu místo a s tím související specifikace částí a typů daného literárního prostoru.

Poetika prostoru se (v užším slova smyslu – viz dále) podle jedné ze svých definic

zabývá zkoumáním „funkce a významu (smyslu) určitého místa (topos) v literárním díle“¹. V současnosti je tento klíčový obor literární vědy považován, stejně jako poetika času, postav atd., za součást poetiky literárního díla (srov. např. Hodrová, 1997: 14).

V rámci tohoto článku máme v úmyslu se podrobněji zaměřit především na dva výše zmíněné předpoklady. Naším cílem je ten první (poetika prostoru se zabývá funkcí a významem určitého místa v literárním díle) upřesnit a ten druhý (poetika prostoru tvoří jen součást poetiky literárního díla) částečně zpochybnit. V průběhu zkoumání se však pokusíme reagovat a i na další výše zmíněné otázky poetiky prostoru.

2. Methods – Analýza poetiky prostoru

2.1. Pojem prostoru a místa

Abychom se mohli poetikou prostoru literárního díla podrobněji zabývat, je důležité nejdříve správně porozumět prostoru reálnému (a v souvislosti s ním i reálnému místu), jehož model literární prostor utváří. Jaký je vlastně význam slov místo a prostor ve spisovné češtině?

Jich definice jsou si ve třech největších slovnících spisovné češtiny vzájemně velmi podobné, proto zde uvedeme jen ty nejexplicitnější. V „Příručním slovníku jazyka českého“ je prostor např. charakterizován jako prostředí, „kde se něco může rozkládati, dít, býti (1841-1943: 1217)“, a ve „Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost“ je upřesněno, že se jedná o „spojité prostředí rozkládající se bez hranic všemi směry (Filipec, 1994: 314)“. Ve druhém významu je to pak prostředí „omezené (třemi, řídč. dvěma rozměry) n. vůbec nějak blíže vymezené (srov. Bělič, 1989: 471)“. V tomto případě je prostor synonymem místa, které je ve „Slovníku spisovného jazyka českého“ charakterizováno jako „část prostoru, na které něco je, leží, koná se, nebo kde může něco být, ležet, konat se, [a navíc jako] prostor, který někdo zaujímá, který je nějak určen, k něčemu se hodí (Bělič, 1989: 93)“. Tedy prostor se od místa odlišuje tím, že kromě určitosti a ohraničenosti může představovat také něco nekonečného a neurčitého. Místo by se naopak mělo od prostoru odlišovat možností vytvořit část něčeho (prostoru, jiného místa atd.). S tímto však není možno zcela souhlasit, neboť i prostor se v rámci významu, který splývá s významem místa, může stát součástí většího prostoru, popř. místa (např. prostor uvnitř plechovky na smetišti).

Modální sloveso „může“, které se vyskytuje ve zmíněných definicích místa i prostoru, implikuje, že se na daném místě, popř. v daném prostoru také nic vyskytovat nemusí, tedy že daný prostor (stejně jako místo) bude prostorem, i když bude prázdný. Pak bychom hovořili o Heideggerově „nulovém prostoru“, „[...] čiré potencialitě, která má být vyplněna věcmi (srov. Matejovič, 1999: 186)“. Potíž však spočívá v tom, že za této podmínky by se nejednalo o prostor, nýbrž o jevy pojmenované jako nic (nicota, prázdnota, vakuum atd.). Ve fyzice totiž podle Einsteinovy teorie relativity „nemůže prostor existovat odděleně od hmoty a času, protože právě ony jej implikují (srov. Einstein, 2005)“. A naopak prostor implikuje čas a hmotu. Tedy v prostoru se vždy musí něco nacházet, jinak by to nebyl prostor.

A stejně je tomu i v literatuře, neboť vlastnosti reálného prostoru se v ní odrážejí. „Každá

¹ Srov. <http://www.souvislosti.cz/298pod.html>, 23. 9. 2012.

slovní informace o postavách, věcech, událostech či o jakýchkoli jiných součástech prostoru nutně implikuje prostor, v němž se něco odehrává nebo někdo pobývá (srov. Slawiński, 2002: 124).“ Proto Bachtin hovoří o „chronotopu“, o „srostitosti nejen prostoru a času, ale všeho, co se v daném prostoru nachází (srov. Bachtin, 1980: 222)“.

2.2. Součásti prostoru

Přestože dokážeme rozdělit reálný prostor stejně jako prostor díla na části (předměty, bytosti či postavy, děje atd.), tyto vždy zůstanou neoddělitelně spojeny a budou se vzájemně ovlivňovat. V případě reálného světa na toto ve filozofii poukázal např. již zmíněný Heidegger, když uvedl, že „prostor je [sice] roztržěn do jednotlivých míst. Tato prostorovost má však díky světové celkovosti, jíž je charakterizována dostatečnost prostorově příručního jsoucna, svou vlastní jednotu (Matejovič, 2008: 132).“ Ve fyzice se tomuto jevu věnovala např. teorie strun (srov. např. Becker, 2007) a v literatuře na to poukázala (kromě mnohých dalších autorů) také Daniela Hodrová, podle níž „v literárním díle, síti, vše souvisí se vším (srov. Hodrová, 1994: 5)“.

Když autor tvoří, může ho jedna část jeho vlastního díla (např. tím, že vyvolá určité vzpomínky, představy) přimět ke změně jiné části, která s tou předchozí zdánlivě naprosto nesusouvisí. Utváření prostoru tak může ovlivnit téměř cokoli, ať již je to součástí vnějšího světa (inspirační zdroje, tradice, zkušenosti, fyzický stav tvůrčího subjektu atd.), vnitřního světa tvůrčího subjektu (např. nálada, pocity) nebo literatury samotné (pravidla psaní textů, poetika, prozódie atd.). Navíc „sind nach Edward Soja auch die mentalen und materiellen Räume immer untrennbar zusammen verbunden (srov. Hallet/Neumann, 2009: 16)²“. Tedy prvky vnějšího a vnitřního světa tvůrčího subjektu, a zvláště vliv literatury samotné, by neměly zůstat poetikou prostoru nezohledněny.

Literární prostor takto pronikne (po vzoru reálného prostoru) do všech složek díla (a nejen díla) a „už není jen jedním z komponentů zobrazené skutečnosti (srov. Slawiński, 2002: 117)“, „jen prostředkem k jistým účelům, který je zcela podřízen postavám (srov. Zoran, 2009: 52)“, nýbrž se stává „středem sémantiky díla a základem jiných systémů, které se v něm objevují (srov. Slawiński, 2002: 117).“

Pokud ale literární prostor není „zcela podřízen postavám“, pak komu (čemu)? Samotný prostor díla může být zobrazován podle toho, jak ho vnímají postavy. Objevuje se tak jako „rozmanitost možných míst na cestách (srov. Matejovič, 1999: 186).“ Tedy o těch částech prostoru, které postavy neprojdou, či je alespoň nevnímají (nevidí, neslyší o nich vyprávět atd.), v textu není referováno. Na druhé straně ale i texty bez postav (např. některé lyrické básně) také vytvářejí prostor díla. Kому je pak tento podřízen? Vypravěči (lyrickému „ich“ atd.)?

Vypravěč však nezřídka neutváří celý prostor díla, nýbrž nechává nedořečená, prázdná místa - srov. Ingardenova „místa nedourčenosti a nedořečenosti (Ingarden, 1967)“, která si má čtenář za pomoci kontextu či vlastní zkušenosti doplnit.

Představy čtenáře, které dané dílo vyvolá, se však nemusí striktně držet jen samotného textu, nýbrž mohou jít daleko za jeho hranice. Podle recepční estetiky začíná dílo skutečně

² „podle Edwarda Soji jsou i mentální a materiální prostory spolu vždy neoddělitelně provázány“

existovat teprve v této chvíli, když jej začnou utvářet a formovat čtenářovy představy. Určuje tedy literární prostor čtenář? Co když ale při čtení přeskakuje stránky či knihu nedočte (vypravěče si neposlechne až do konce)? Jeho představa prostoru díla se tak ještě více odchýlí od původních představ autora v textu uvedených. Měl by tedy být prostor díla podřízen spíše autorovi?

Autor vytváří prostor díla tím, že rozhoduje o jeho podobě, vybírá inspirační zdroje a vytváří text, jenž daný prostor popisuje. Při tom vybírá ze svých představ a zkušeností s vnějším světem a vznikající prostor díla je tedy oproti tomu v autorových představách vždy schematický, výběrový. Ve chvíli však, kdy je text dokončen, stane se na autorovi nezávislým a začne žít vlastním životem. Měl by tedy být prostor díla podřízen samotnému textu?

Pak nám tu ale zbydou již zmíněné představy autora a čtenáře jdoucí za hranice textu, které s prostorem díla také neodmyslitelně souvisí (první ho utváří, druhé ho dotváří), a tedy také k literárnímu prostoru náleží. A jak tomu bude v případě, kdy bude dílo ještě přepracováno či dokončeno jiným autorem? Atd.

2.3. Typy prostoru

V předchozích odstavcích jsme si tak ukázali, že k literárnímu dílu se nevztahuje jen samotný prostor díla, ale že typů prostoru, které dílo ovlivňují, a měly by tedy být poetikou prostoru zohledněny, je více. V rámci našeho zkoumání si vyčleníme čtyři typy: „prostor vnímaný, prostor díla, prostor díla jako předmětu skutečnosti a prostor představovaný (srov. Ledinská, 2012: 17-24)“.

Stejným způsobem by bylo možno členit i čas (srov. Ledinská, 2012: 16-17). Toto členění (zvláště pod vlivem Ricouerova času vyprávěného a vyprávění) by pak bylo daleko jednodušší, už jen z toho důvodu, že literatura je především přizpůsobena jazykovému a tudíž časovému rozměru. Čas je však, jak již bylo zmíněno, jednou ze součástí prostoru a s ním neoddělitelně spjat, a tak ho zde nepojednáme samostatně, nýbrž v rámci literárního prostoru.

Prvním jeho typem je prostor vnímaný, a to autorský a čtenářský (či posluchačský). Nezmiňujeme se zde o prostoru reálném, neboť dílo ovlivňuje jen ta jeho část, kterou je autor či čtenář skutečně schopen vnímat.

Do vnímaného prostoru spadá prostředí (to, co autora či čtenáře obklopuje a ovlivňuje, a z toho plynoucí zážitky, přečtené knihy atd.) i subjekt sám (tělo autora či čtenáře, jeho zdraví, únava atd.). Autor se může ve chvíli, kdy tvoří prostor díla, inspirovat vnímaným prostorem. Tento prostor ho však při psaní může také rušit, unavovat, zhoršovat jeho koncentraci či jinak ovlivňovat jeho fyzické tělo. Prostor vnímaný tímto způsobem ovlivňuje prostor představovaný a ten pak vznikající prostor díla. V případě čtenáře či posluchače se bude představa prostoru díla měnit mimo jiné podle toho, nakolik je např. inspirativní čtenářovo prostředí nebo jestli zaslechl všechna slova textu i v hluku a jak se tělesně cítí (je např. roztěkaný, ospalý atd.). Tedy prostor vnímaný a prostor díla ovlivňují jeho prostor představovaný.

Prostor díla je modelem (literárním ztvárněním) prostoru vnímaného a je schematictější než tento, i když naopak může navíc obsahovat prvky, které se ve vnímaném prostoru nevyskytují. Jeho hranice jsou vymezeny hranicemi textu a jeho součástmi jsou prostor skutečně čtený a prostor vyplývající.

Prostor skutečně čtený je tvořen tím, co je explicitně řečeno či napsáno a co si tedy v souvislosti s textem dokáže představit každý čtenář či posluchač. Jde o slova v jejich nejzákladnějším, nejužším významu. Je-li např. v textu zmíněn les, v němž se nachází jelen, je součástí daného prostoru díla jen soubor stromů (les v nejzákladnějším významu) s uvedeným zvířetem, a to bez další zvěře, lesních plodů a jiných prvků, které by základní význam slova les mohly rozšiřovat.

Prostor vyplývající sice explicitně uveden není, ale řada indicií v textu umožní čtenáři (či posluchači) existenci daného prostoru z díla vyvodit. V pohádce je např. popsána hrdinova cesta do světa a po ní následuje zmínka, že se hrdina vrátil zase zpět. Čtenář si dokáže domyslet, kterými místy hrdina při návratu prošel, tato z kontextu vyplynou, neboť jimi prošel i při cestě tam.

Stejně jako v předchozím případě se dá i prostor díla dále rozdělit na prostor autorský a čtenářský. Autorský prostor je vše to, co autor (popř. autoři) napíše. Tyto jednotlivé části textu se mohou s ohledem na jejich dobu vzniku nejrůzněji ovlivňovat. Čtenářský, popř. posluchačský prostor díla pak tvoří jenom to, co si čtenář skutečně přečte či posluchač poslechne, popř. z textu vyvodí (prostor vyplývající).

Třetím typem je prostor představovaný, který vzniká v případě autora v okamžiku přípravy textu a po celou dobu jeho tvorby, v případě čtenáře či posluchače až v průběhu čtení či poslechu díla a poté v jejich fantazii. Autor množství představ redukuje do podoby textu, vnímatel text proměňuje v množství představ. Představovaný prostor se neomezuje jen na to, co je zmíněno v textu, nýbrž jeho hranice se shoduje s hranicí čtenářovy či autorovy fantazie. Ta je ovlivněna jejich zkušeností, tím, co četli, zažili, jaké mají sny a přání atd. Tento prostor se tedy dá jen velmi obtížně zkoumat, ale není nekonečný, neboť cokoliv nového, co vymyslíme, je vlastně jen nápodobou či transformací něčeho původního a již známého, a navíc se v tomto případě jedná jen o ty představy, které byly vyvolány právě textem.

I tento prostor se dá rozdělit s ohledem na míru odchylky od skutečného textu, a to na prostor možný a fantazijní. Hranice mezi nimi však v žádném případě nejsou neprostupné.

Prostor možný je vše to, kam až význam určitého pojmu uvedeného v textu může sahat tak, aby to ještě zůstalo v mezích daného pojmu. Tyto jeho součásti nejsou explicitně zmíněny, ani z textu nevyplývají, ale většina lidí by byla ochotna souhlasit, že jsou s daným jevem spojitelné. Např. les ve své nejširší podobě - tedy včetně všech zvířat, která mohou v lese žít, perníkové chaloupky, studánky atd.

Prostor fantazijní je ze všech zmíněných prostorů nejsubjektivnější a sahá již za hranici textu. Jedná se o všechny jevy, které si člověk ve svém fantazijním světě při četbě textu ve spojení s určitým jevem představí, ale tyto nejsou uvedeny v textu, ani z něj nevyplývají a pro většinu lidí s daným jevem v textu nejsou ani běžně spojitelné. Příkladem může být tučňák v lese.

Posledním typem prostoru s prostorem díla úzce spojeným je prostor díla jako předmětu skutečnosti. Je to prostor knihy (nahrávky atd.) jako předmětu, tedy prostor stránky, kapitoly, odstavce, věty či slova. I v případě tohoto prostoru se vyskytuje nepoměr s ostatními prostory. Rozlehlé země mohou totiž být popsány jen několika málo slovy a naopak popis malého předmětu může vydat na mnoho stránek. Hranice se shodují s hranicemi knihy (nahrávky atd.) jako předmětu. Jeho součástí jsou např. ilustrace, které mohou silně ovlivnit prostor představovaný.

I v tomto případě se můžeme zaměřit na daný prostor z hlediska autora a čtenáře. Autor totiž napíše koncept a tento je před vydáním knihy několikrát pozměněn, nemluvíme zde jen o redakčních úpravách, ale kniha je přepsána jiným písmem, vydána na jiném papíře, jsou doplněny ilustrace, obálka, záložka atd. To vše výsledný čtenářský dojem a pocit z knihy (či posluchačský pocit např. z nahrávky) ovlivňuje a od původního autorského dojmu vzdaluje.

Všechny výše zmíněné typy prostorů utváří či ovlivňují literární prostor, a tedy k poetice prostoru náleží. Tím však její skutečný rozsah stále ještě není zcela vyčerpán. Abychom jí ještě lépe porozuměly, pokusíme se zpřehlednit její hlavní součásti. Tyto si rozdělíme do dvou skupin, součástí centrálních a okrajových.

2.4. Součásti poetiky prostoru

2.4.1. Součásti centrální

Součásti centrální literární prostor přímo utvářejí, zaplňují, z nich se literární prostor skládá. Sem patří prostor díla jakožto souhrn jeho součástí zmíněných v textu a z něj vyplývajících (viz dále). Může se jednat o prostor jednoho díla (jedné kapitoly, určité části knihy atd.), všech děl jednoho autora, všech děl autorů jedné země, ale i např. všech děl všech autorů na celém světě. Zmínka jakékoliv součásti tohoto prostoru (stejně jako v případě prostoru reálného) implikuje, jak již bylo řečeno, jeho existenci.

Prostor je mimo jiné tvořen souhrnem míst. Místo je možno charakterizovat jako nepohyblivou, nepřenosnou, ohraničenou či určitým způsobem vymezenou součást prostoru, která ve chvíli, kdy se začne s jistým úmyslem a s pomocí vlastní vůle pohybovat, měnit svou polohu či začne být přemísťována, přestane být nadále místem. Sem patří i specifické místo vypravěče, neboť již jeho existence implikuje existenci místa, které, pokud vypravěč není postavou díla, může existovat mimo místa postav.

Je možno rozlišit místa různých řádů, neboť určitá místa se mohou stát součástmi jiných míst a tato zase jiných atd. Tyto jsme označili jako toponomy, topony a topy – jejich název je odvozen od slova „topologie“ (srov. Ledinská, 2012: 27-29). Toponomy tvoří součást jen celkového prostoru určitého díla, topony tvoří součásti toponomů a topy toponů. Místa nižších řádů již nebyla zohledněna, přestože se samozřejmě mohou vyskytovat.

Toponomy, topony a topy je možno chápat více způsoby. Za prvé jako samostatná místa bez jevů, které se na nich mohou vyskytovat (např. dům bez předmětů a postav, jež se v něm nacházejí), nebo za druhé včetně daných jevů. Tyto toponomy, topony a topy pak mají funkci prostoru.

Oproti místům a prostorům různých řádů je třeba vymezit předměty a postavy. Předmět se od místa liší svou přenositelností a přemístitelností. I on se může pohybovat, ale ne s jistým záměrem či vlastní silou (např. létající koberce nelétají sami od sebe, ale až po vnějším impulzu, např. po vyslovení kouzelné formule). Vzhledem k možnosti pohybu jsou mezi předměty započítávány také např. auta, pivozy či lodě.

Postavy jsou v dílech velmi zajímavým jevem, mohou se pohybovat vlastní silou a s jistým záměrem, ale na druhé straně se v některých zvláštních případech vůbec pohybovat nemusí (např. nemocné či zakleté postavy). Navíc ani živost neodlišuje postavy od předmětů (viz např. duchové, vampýři, zombie atd.) a i předměty se mohou stát postavami (a dokonce i

místa), jsou-li personifikovány. Jako postava v některých případech vystupuje také vypravěč.

Spolu s postavami jsou většinou přítomny děje, které se však mohou vyskytovat i na postavách zcela nezávisle (např. počasí).

Toto vše vytváří atmosféru daného místa či prostoru. Tato může být explicitně popsána samotným autorem, dokreslena pomocí výběru jevů (např. míst), které autor v textu použil, či vytvořena představivostí čtenáře.

Dané děje probíhají v čase a vytvářejí tak fabuli díla. Jak již bylo zmíněno, stejně jako jednotlivé typy prostoru je možno rozlišit i jednotlivé typy času, které do oblasti poetiky prostoru spadají. Tedy čas vnímaný, čas představovaný, čas díla a čas díla jako předmětu skutečnosti.

2.4.2. Součásti okrajové

Druhou skupinou jsou součásti okrajové. Tyto daný prostor uspořádávají a ovlivňují. Sem patří již zmíněné tři typy prostoru, tedy prostor vnímaný, prostor díla jako předmětu skutečnosti a prostor představovaný, jejichž vliv na čtenáře i autora a přes ně na utváření prostoru díla jsme popsali již výše, a dále především syžet jako hlavní uspořádávací prvek textu. Syžet ovlivňuje uspořádání prostoru díla v očích vnímatele i autora. Při psaní si autor např. může pročitat některé již napsané stránky a nechat se jimi dále inspirovat.

Velký vliv na uspořádání textu má také vypravěč (v tomto případě není postavou) a jeho hledisko. To je možno spojit s hlediskem autora, ale autor se také může od hlediska vypravěče distancovat. Přestože vypravěč nemusí být od začátku postavou díla, je možné, že se jí stane v průběhu díla a jeho vlastní prostor tak může splynout s prostorem postav. Pak by opět spíše náležel do první skupiny.

V souvislosti s tím bychom zde ještě rádi zmínili z hlediska literárního prostoru zajímavou problematiku prostoru vnitřního monologu, proudu vědomí, snů postav či jejich představ. Tyto jsou vždy určitým způsobem ovlivněny prostorem, který postavy či vypravěč vnímá (city, nálady), neboť člověk ani jeho model v literatuře, tedy postava, nejsou schopni myslet odděleně od vnějšího světa. Přemýšlí především v mezích jazyka a toho, co mu tento umožnil poznat.

V souvislosti s vypravěčem zde dále uvedeme autora. Dílo můžeme zkoumat izolovaně od jeho autora, ale ani tak není možno popřít, že dílo vyšlo především z autorovy zkušenosti, představivosti, plánů a dalších jevů, které ovlivnily jeho život a tím i dílo. Autor se sice může pokusit vytvořit zcela nové dílo s neobvyklým dějem v neznámém prostředí, ale vždy při tom bude schopen vyjít jen ze své předchozí zkušenosti, i když ji uchopí novým způsobem.

Do díla je možno také vložit poselství, které může mít pro jeho literární prostor zcela rozhodující význam, když např. ovlivní volbu a uspořádání jednotlivých složek daného prostoru, a autor se mu v průběhu psaní textu více či méně přizpůsobuje. Navíc může ovlivnit i způsob vnímání díla čtenářem, pokud tento o daném poselství ví.

Dílo se po vydání od svého autora oddělí a začne žít svým vlastním životem. Utváření a formování literárního prostoru přejde na čtenáře (viz výše zmíněná recepční estetika). Představy čtenářů vyvolané určitým textem mají společný základ, ale v mnohém se v závislosti na zkušenostech čtenářů také odlišují, a tak vzniká zcela nový prostor. To, jak čtenář prostor díla vnímá a jak tento působí na vznik jeho představovaného prostoru, ovlivňují i další rysy

díla.

Např. to, jaký styl a jazyk autor v díle použije (zhrubělá slova a na druhé straně poetismy při popisu starého domu, arabština a naopak čeština popisující barvy pouštního písku atd.) či jaký literární druh a žánr pro své dílo zvolí (popis prostoru v básni oproti popisu prostoru v románu, rozdíl ve vnímání prostoru, který čtenář považuje za skutečný (např. cestopis Marca Pola), a naopak neskutečný (spíše podporuje jeho fantazii).

Dále např. prozódie díla, která nutí autora volit určitá slova, určitým způsobem je skládat za sebou, a tak případně i obsah přizpůsobovat melodii. A i sama melodie textu dotváří vnímání popsaneho prostoru čtenářem.

Takto bychom mohli pokračovat ještě dlouho. Nejde nám však o to, uvést zde všechny jevy, které by poetika prostoru měla zohledňovat a jež jsou s literárním prostorem úzce spojené. Jmenovali jsme dostatek jejích součástí na to, abychom mohli dospět k zamyšlení se nad původně „tak jasným“ vztahem poetiky prostoru k poetice literárního díla.

3. Results – Rozsah poetiky prostoru a její vztah k poetice literárního díla

Pokud totiž poetika prostoru obsáhne vše, co jsme dosud zmínili (tedy i součásti poetiky literárního díla, a dokonce i jevy mimo ní), nebude již tak snadné považovat poetiku prostoru za součást poetiky literárního díla (srov. např. Hodrová, 1997: 14). Toto může platit pro prostor v užším smyslu, ne však pro celou poetiku prostoru.

Význam pojmu poetika literárního díla je problematický, neboť „smysl tohoto termínu se historicky proměňoval (Todorov, 2000: 15)“ a doposud se nedočkal jednotné definice a jasného vymezení. A právě díky různorodému rozsahu pojmu poetika literárního díla v jednotlivých jejích definicích a velké provázanosti jevů v rámci prostoru literárního díla jsme dospěli k závěru, že na poetiku prostoru není možno pohlížet jako na pouhou součást poetiky literárního díla, nýbrž spíše jako na jejího rovnocenného partnera (v mnohém s ní splývá), či dokonce jako na entitu poetice literárního díla nadřazenou, neboť do poetiky prostoru spadají i prvky, jež k poetice literárního díla s ohledem na mnohé z jejích definic nepatří či ji přesahují, např. prostor představovaný, prostor díla jako předmětu skutečnosti atd. (srov. Ledinská, 2012: 23).

4. Conclusion - Shrnutí

Abychom to tedy shrnuli, k poetice prostoru je možno přistupovat z několika hledisek. Ve svém nejužším smyslu představuje vědu, která se zabývá „funkcí a významem míst“, popř. prostoru, v literárním díle (srov. výše) v jejich nejzákladnějším významu, tedy bez jevů, jež se na daných místech či v daném prostoru nacházejí a nejsou s nimi neoddělitelně spojené.

V širším smyslu se zabývá funkcí a významem nejen zmíněných míst, ale také všeho, co k daným místům přímo náleží, a tím je utváří či ovlivňuje, tedy výše zmíněných centrálních součástí poetiky prostoru, jako jsou postavy, předměty, děje, čas, atmosféra atd.

V nejširším smyslu pak do poetiky prostoru spadají i součásti okrajové, tedy nejen prvky, které literární prostor přímo utváří, ale i prvky, které jej ovlivňují, jako jsou prostor reálný, představovaný, prostor díla jako předmětu skutečnosti, styl, žánr atd. V tomto nejširším

smyslu se pak poetika prostoru svým rozsahem poetice literárního díla vyrovná, ba co víc, dokonce její hranice s ohledem na většinu jejích definic přesáhne. Z toho důvodu není možno vnímat poetiku prostoru v tomto nejširším významu jakožto pouhou součást poetiky literárního díla.

Acknowledgements

Ráda bych poděkovala především panu profesorovi Petru Bílkovi za jeho cenné rady a podporu při analýze poetiky prostoru a dále také panu profesorovi Zdeňku Hrbatovi za jeho připomínky a odborné vedení při vzniku tohoto článku.

REFERENCES

- Bachtin, M. M. (1980). *Román jako dialog*. Praha, Česká republika: Odeon.
- Bělič, J. (1989). *Slovník spisovného jazyka českého*. 3. díl. M-O. 2. nezm. vyd. Praha, Česká republika: Academia.
- Bělič, J. (1989). *Slovník spisovného jazyka českého*. 4. díl. P-Q. 2. nezm. vyd. Praha, Česká republika: Academia.
- Einstein, A. (2005). *Teorie relativity*. Brno, Česká republika: VUTIUM.
- Hallet, W., & Neumann, B. (2009). *Raum und Bewegung in der Literatur: Die Literaturwissenschaften und der Spatial Turn*. Bielefeld, Německo: transcript Verlag.
- Heidegger, M. (2008). *Bytí a čas*. 2. opr. vyd. Praha, Česká republika: OIKOYMENH.
- Hodrová, D. (1994) *Místa s tajemstvím: (kapitoly z literární topologie)*. Praha, Česká republika: Koniasch Latin Press.
- Hodrová, D. (1997) Paměť a proměny míst. Na okraj tematologie a topologie. In: D. Hodrová (Ed.), *Poetika míst: kapitoly z literární tematologie*. Praha, Česká republika: H&H, 5-24.
- Ingarden, R. (1967). *O poznávání literárního díla*. Praha, Česká republika: Československý spisovatel.
- Ledinská, Š. (2012). *Poetika prostoru v pohádkách bratří Grimmů a ve vybraných pohádkách Karla Jaromíra Erbena*. Diplomová práce. Praha, Česká republika: Karlova Univerzita, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a literární vědy.
- Matejovič, P. (1999). Priestor, text a krajina. *Slovenská literatúra*, 46 (3-4), 186-193.
- (1941-1943). *Průruční slovník jazyka českého*. 4. díl. P-Průsvitně. 3. vyd. Praha, Česká republika: Státní nakladatelství.
- Ricouer, P. (2002). *Čas a vyprávění*. II. Konfigurace ve fiktivním vyprávění. Praha, Česká republika: Oikoymenh.
- Slawiński, J. (2002). Prostor v literatuře: základní rozdělení a úvodní samozřejmosti. In: J. Trávníček (Ed.), *Od poetiky k diskurzu: výbor z polské literární teorie 70.-90. let XX. století*. Brno, Česká republika: Host, 116-129.
- Todorov, T. (2002). *Poetika prózy*. Praha, Česká republika: Triáda.
- Zoran, G. (2009). *K teorii narativního prostoru*. *Aluze* 13 (1), 39-55.